

2. MAKROEKONOMIJA U SUSTAVU EKONOMSKIH ZNANOSTI

Govoreći o klasifikaciji znanosti navedeno je da stalno dolazi do otvaranja novih znanstvenih područja i polja. Tako se polje ekonomije do 17. stoljeća nalazilo u okviru filozofije, da je tek nastankom i razvojem kapitalizma došlo do izdvajanja u posebno polje – ekonomske znanosti. Od tada sva pitanja vezana za gospodarstvo odnosno ekonomske probleme istraživala su se u okviru „ekonomije“. Međutim 30 – tih godina prošlog stoljeća dolazi do podjele na dva područja, i to na „makroekonomiju“ i „mikroekonomiju“.

Makroekonomija (grč. makros = velik) istražuje i proučava procese na razini cjelokupnog narodnog gospodarstva npr. Hrvatske, što znači nivo gospodarskog rasta, visinu investicija, zaposlenost kao i čitav niz tema vezanih za opće procese u strukturi narodnog gospodarstva.

Mikroekonomija (grč. mikros = malen, sitan) izučava događaje i procese na nivou pojedinih dijelova kao što su razni privredni subjekti, domaćinstva i sl.

Iako se ova dva pojma ne mogu odvajati jer i cjelokupno narodno gospodarstvo rezultat je djelovanja velikog broja raznih subjekata ipak se mora naglasiti da makroekonomija polazi od narodnog gospodarstva kao cjeline i traži rješenja koja će omogućavati optimalne rezultate gledajući gospodarstvo kao cjelinu iako se može desiti da se pojedinim mjerama makroekonomske politike neki subjekti nađu i u nepovoljnom položaju, ali bitno je ostvarenje ciljeva na širem društvenom nivou. Mikroekonomija pak polazi od pojedinih subjekata koji nastoje maksimalizirati svoj interes bilo u ostvarenju mase profita bilo u mogućnosti podmirenja potreba. Činjenica da postoje brojni individualni interesi koji nisu međusobno usklađeni može dovesti do više ili manje izraženih strukturnih poremećaja. Ovakvi poremećaji mogu se izbjeći ili ublažiti mjerama makroekonomske politika koja svojim mjerama prevencije ili ublažavanja poremećaja u gospodarstvu traži optimalni put gospodarskog razvoja.

3. OSNOVNA EKONOMSKA PITANJA

Proizvodnja, raspodjela, razmjena i potrošnja čine jedinstvenu cjelinu gdje određujuća uloga pripada proizvodnji. Proizvodnja omogućava potrošnju, odnosno bez proizvodnje nema potrošnje, ali može se reći i obrnuto jer bez potrošnje svaka proizvodnja postaje besmislena, osim ako se radi o hobiju. Potrošnja nameće stalno nove potrebe koje proizvodnja treba učiniti dostupnim za potrošnju, odnosno dolazi do stvaranja novih potrošačkih navika. Između proizvodnje i potrošnje postoji raspodjela koja temeljem određenih kriterija utvrđuje učešće pojedinaca u društvenom proizvodu, te razmjena u kojoj se susreću autonomne proizvođačke i potrošačke jedinice koje traže kupce za svoje proizvode odnosno sredstva za podmirenje svojih potreba. Na taj način spontano se putem tržišnih mehanizama usklađuju proizvodnja i potrošnja. To znači da se određeni odnosi uspostavljaju ex post, tj. kada je sve završeno i da postoji velika vjerojatnost da se jave određene neusklađenosti. Da se one izbjegnu ili ublaže potrebno je odgovoriti na 3 temeljna ekonomska pitanja koja se javljaju u svim gospodarskim sustavima bez obzira na njihovu razvijenost.

3.1. Što proizvoditi

Obzirom na ograničenost resursa potrebno je odlučiti što će se proizvoditi, vodeći računa da odluka o proizvodnji neke grupe dobara znači da se mora odustati od druge grupe dobara. Rješenje ovog problema zavisi o gospodarskom sustavu, jer npr. u nekadašnjem SSSR-u i zemljama „lagera“ odluku je donosila država vodeći računa prvenstveno o količini proizvedenih dobara a ne o stvarnim zahtjevima potencijalnih potrošača. U tržišnom gospodarstvu odluke donose pojedini subjekti vodeći računa prvenstveno o vlastitom interesu ali mehanizmi tržišta (uz makroekonomsku politiku) efikasno upućuju proizvođače na količine i vrste proizvoda putem kojih mogu ostvarivati svoju egzistenciju odnosno prosperitet.

3.2. Kako proizvoditi

Kojim sredstvima odnosno kojim tehnološkim procesima će se proizvoditi vezano je uz mogućnost primjene moderne tehnologije. Iako to djeluje kao tehničko pitanje to je svakako i ekonomsko pitanje jer uključivanju u svjetsko tržište traži i modernu, visoko konkurentnu tehnologiju. Svaki gospodarski subjekt, zavisno od mogućnosti, nastoji pratiti

svjetske trendove u tehnologiji a značajnu ulogu u tome može imati i gospodarska politika u cilju poticanja određenih grana odnosno sektora i stvaranja uvjeta za stalno inoviranje tehnološkog parka. Određeni limit predstavljaju raspoloživi resursi unutar pojedinog gospodarstva, kao npr. ako postoji velika masa relativno nisko obrazovane radne snage tada će mogućnosti primjene suvremene tehnologije biti ograničene i uvoditi će se tzv. radno intenzivna proizvodnja.

Može biti i obratni slučaj. Gospodarstvo sa značajnom zastupljenosti visokoobrazovanih stručnjaka imati će mogućnost pokretanja najsuvremenijih tehnoloških pogona. Koja kombinacija raspoloživih resursa će se u konkretnom gospodarstvu primijeniti zavisi od izbora optimalnog rješenja tj. koja kombinacija rada i sredstava će ostvarivati maksimalne ekonomske učinke.

3.3. Za koga proizvoditi

Nakon što je utvrđeno što će se proizvoditi i na koji način postavlja se pitanje kome je namijenjena planirana proizvodnja dobara. Jasno da se već kod donošenja odluke o vrsti i količini proizvodnje mora voditi računa o potencijalnim potrošačima kao uvjetu osiguranja plasmana pretežitih količina proizvedenih dobara. Na koji način će se proizvedene robe transferirati u potrošnju u prvom redu zavisi o sustavu raspodjele društvenog proizvoda, odnosno pitanje količine društvenog proizvoda koji otpada na pojedine skupine i pojedince. Kakav sustav raspodjele će se primijeniti u pojedinom gospodarstvu ne može se riješiti jednim univerzalnim receptom već će svako gospodarstvo tražiti najbolji način da uspostavi optimum odnosa između mase proizvodnje i postojećih potreba iako se nikada ne će postići idealna situacija da svaki proizvod podmiruje neku postojeću potrebu odnosno da su ostvarenom proizvodnjom podmirene sve potrebe. Pitanje kome je proizvod namijenjen u suvremenim gospodarstvima rješava se na tržištu, iako se danas u rješavanje toga pitanja uključuje i država mjerama ekonomske politike. U tzv. „*naredbodavnim*“ ekonomijama ovo pitanje je rješavano u administrativnim krugovima jer je već odlukom o tome što će se proizvoditi bila određena i sfera potrošnje. Bez obzira na koji način će se donošati odluka o tome za koga se proizvodi, što u konačnom obliku može biti različito, ipak ostaje činjenica da svako društvo želi iznaći načina da raspoloživim resursima osigura podmirenje što veće količine potreba kao uvjet racionalnog djelovanja u dužem vremenskom razdoblju.

Navedena tri temeljna ekonomska pitanja ne bi se postavljala pred društvom kad bi njegova sredstva bila neograničena te bi se mogle proizvoditi neograničene količine svakog dobra čime se zadovoljile sve ljudske potrebe. Ali to je veličina koja nigdje u svijetu ne postoji a sigurno ne će ni postojati. Ova pitanja postoje i ne mogu se ignorirati, pa stoga svi gospodarski sustavi bez obzira na različitost rješavaju ih na specifičan način. Uspješnost rješavanja ovog problema osnovni je kriterij kojim se utvrđuju prednosti i nedostaci pojedinog gospodarskog sustava.

4. GOSPODARSKI SUSTAVI

U različitim državama na različite načine daju se odgovori na temeljna ekonomska pitanja što, kako i za koga proizvoditi.

Gospodarski (ekonomski) sustav sastoji se od određenog skupa pravila, ciljeva i poticaja koji upravljaju ekonomskim odnosima među ljudima u društvu, te prave okvir za davanje odgovora na temeljna ekonomska pitanja. Svaki ekonomski sustav mora upotrijebiti jednu ili više metoda za davanje odgovora na ta pitanja.

Tri osnovne metode donošenja ekonomskih odluka za rješavanje navedenih pitanja su običaj (tradicija), komanda i tržište. Iz toga proizlazi da postoje i pripadajući ekonomski sustavi, običajni (tradicionalan), komandni i tržišni. Odmah se mora naglasiti da nijedan od ovih sustave ne djeluje u „čistom“ obliku, već se u svakom više ili manje nalaze primjese drugih. Takav oblik ekonomskog sustava, a što je danas i najčešći slučaj, naziva se mješovito gospodarstvo, jer sadržava elemente sva tri navedena gospodarska sustava.

4.1. Tradicionalno gospodarstvo

Ovakav oblik gospodarstva nalazio se često u povijesti kod razni primitivnih društava. Danas ga nalazimo djelom zastupljena u nerazvijenim zemljama tzv. „trećeg svijeta“. Osnovna karakteristika ovog načina gospodarenja je prenošenje postojeće tehnologije na nove generacije. Kod toga su nema nikakvi ili minimalni pomaci u razvoju. Tehnologija ostaje generacijama nepromijenjena i ne može odgovarati na sve veće zahtjeve za nove proizvode. Uzrok današnjeg postojanja ovakvih društava leži u kroničnoj nestašici osnovnih resursa rada i kapitala. Obzirom da se ovaj problem vrlo sporo rješava on se odražava u stalnom

zaostajanju ovog dijela svijeta i sve većeg jaza između razvijenog i nerazvijenog svijeta. Rješavanje ovog problema leži u izmjeni gospodarske strukture zemalja u kojima prevladava ovaj tip gospodarstva ali to je proces koji je vrlo spor i do danas nije rezultirao nekim značajnijim pomacima. To znači da je tradicionalno gospodarenje nužno zlo u danim uvjetima ali bez ikakve perspektive i u suštini temeljem objektivnih ekonomskih zakona osuđeno na odumiranje.

4.2. Komandno gospodarstvo

Komandno gospodarstvo polazi od upravljanja privredom iz jednog centra. To je planska privreda koja ex ante određuje količinu i vrstu proizvodnje (što proizvoditi), način i oblike proizvodnje (kako proizvoditi) odnosno način raspodjele dohodaka (za koga proizvoditi). U takovom obliku gospodarstva država ima dominirajući karakter i preko svojih institucija utječe na sve sfere gospodarstva. To znači da vlada pojedinih zemalja može provoditi gospodarsku politiku prema nekom zacrtanim ciljevima koji sa stvarnim potrebama i zahtjevima tržišta mogu biti u značajnoj disproporciji. Primjer takovih gospodarstava su bile zemlje tzv „*lagera*“ u kojima je država (uz izrazitu zastupljenost državnog sektora, ali što ne mora biti uvijek slučaj) donosila sve bitne odluke i u vidu naredbi ili zadatka spuštala na niže organe odnosno do privrednih subjekata. Kod toga je primarno ostvarivati planirane količine bez obzira na njihovu kvalitetu kao i stvarne potrebe na tržištu. Utjecaj privrednih subjekata ili tržišta u ovakvim je gospodarstvima uglavnom minimalan ili zanemariv. Planom je unaprijed utvrđena sirovinska osnova i vrsta tehnologije koja će se koristiti. Zaposlenici su svrstani u određene platne razrede a plaće će se povećavati zavisno od potreba za radom određenih kategorija zaposlenika odnosno usmjeravanja zaposlenika u određena zanimanja. Za takav oblik gospodarskog sustava je karakteristično da nema inicijative privrednih subjekata jer su bitne proizvedene količine a ne uspješnost poslovanja (država je pokrivala sve neracionalnosti) stimulacija rada polazi od društvenih priznanja a ne materijalnih nagrada, odnosno sustav čiji svi pomaci zavise od odluka državnih odnosno partijskih organa. Takav oblik gospodarstva danas se provodi u malom broju zemalja (npr. Kuba) jer zbog svoje neefikasnosti ne može osigurati razvoj u skladu s potrebama suvremenog društva.

4.3. Tržišno gospodarstvo

Bitno različito rješavanje problema što, kako i za koga proizvoditi je u tržišnoj privredi. Istina je da se ovdje problemi rješavaju ex post tj. kad je stvar već izvedena. Privredni subjekti na osnovu vlastite ocjene i inicijative proizvode određene količine i vrste roba za koje su utvrdili ili ocijenili da postoji platežna potražnja. Da li su u tome uspjeli određuje tržište i cijenom kao korektivnim faktorom usklađuju ponudu proizvedenih dobara s platežnom potražnjom. Jasno da kad govorimo o ponudi roba mislimo na čitav niz različitih vrsta roba za podmirenje najrazličitijih potreba (od elementarnih pa do tzv. luksuznih) dok s druge strane platežna potražnja skup raznih vrsta dohodaka s kojima raspolažu pojedine kategorije stanovništva i usmjeravaju ih za podmirenje svih vrsta potreba. To znači da nije dovoljno uskladiti samo odnose između proizvodnje i potrošnje općenito već i u svakom pojedinom segmentu. To se u čistim tržišnim gospodarstvima uspostavlja mehanizmom tržišta koje je presudni faktor u usklađivanju tokova cjelokupne društvene reprodukcije.

Ovakav oblik gospodarstva, gdje je tržište jedini regulator, danas se u praksi ne susreće, a većina suvremenih gospodarstava pripada tzv. mješovitom gospodarstvu. To je oblik gospodarstva u kojem se uz mehanizme tržišta javlja i državna regulativa. Obzirom da samo tržišni mehanizmi nisu u stanju da u dužem vremenskom periodu osiguraju stabilan rast gospodarstva, jer se javljaju određene više ili manje izražene neusklađenosti koje dovode do zastoja, recesija i sl. to se nužno nametnula potreba da se u gospodarski sustav uključi i država koja mjerama ex ante nastoji preventivno djelovati i mjerama ekonomske politike postići maksimalno moguće usklađenje određenih odnosa u strukturi narodnog gospodarstva. Ovdje se uvijek postavlja pitanje opsega interveniranja države u gospodarske odnose i procese, no mora se naglasiti da nema jedinstvenog recepta već to zavisi od specifičnih karakteristika svakog pojedinog gospodarstva. Bitno je kod toga da se postigne takova usklađenost djelovanja tržišnih mehanizama i državne intervencije kojom će se osigurati optimalno korištenje svih raspoloživih resursa uz osiguranje gospodarskog rasta u dužem vremenskom periodu, pa će se polazeći od tih principa svako društvo odlučiti za onaj gospodarski sustav u kojem će se moći ostvarivati prije navedeni ciljevi.

6. RASPODJELA I PRERASPODJELA

Raspodjela je druga komponenta sustava reprodukcije najuže povezana s proizvodnjom. Proizvodnja kao primarna faza utječe na raspodjelu, koja pak povratno utječe na događanja u proizvodnji, prije svega da proizvođače više ili manje potiče na intenzivan i produktivan rad. Raspodjela značajno utječe na efikasno privređivanje, radi čega je ona značajan instrument za povećanje i unapređivanja proizvodnje. Suvremene osnove sustava raspodjele temelje se na takovoj funkcionalnoj ulozi raspodjele. U praksi se nastoje provesti takvi odnosi u raspodjeli koji će u određenim društvenim okolnostima imati najpovoljniji utjecaj na proizvodnju.

Raspodjela je faza društvene reprodukcije u kojoj obavlja podjela društvenog bruto proizvoda na različite namjene u društvu i raspodjelu između različitih subjekata u proizvodnji i izvan proizvodnje. Sam proces raspodjele odvija se na nekoliko nivoa.

U primarnoj raspodjeli sudjeluju korisnici koji su sudjelovali u stvaranju društvenog bruto proizvoda i to:

- a) poduzetnici – profit
- b) dioničari – dividenda
- c) vlasnici zemlje – renta
- d) vlasnici kapitala – kamata
- e) zaposlenici – nadnice (plaće)

U društvu osim sudionika u procesu proizvodnje postoje i djelatnosti čijim djelovanjem ne dolazi do stvaranja novih vrijednosti, bar ne u sadašnjem vremenu (obrazovanje) za čije funkcioniranje treba osigurati sredstva kao i za sve one koji nisu uključeni u bilo kakove aktivnosti (djeca, starci, invalidi) jer to nisu u mogućnosti, za one koji nisu uključeni u proces rada zbog objektivnih okolnosti (nezaposleni) kao i za razne socijalne skupine koje ne mogu osigurati egzistenciju.

Sekundarna raspodjela ili preraspodjela odigrava se između učesnika u primarnoj raspodjeli i ostalih članova društva za koje se moraju osigurati sredstva. Svako društvo ima razrađeni sistem kojim će zahvaćati dio sredstava sudionika u primarnoj raspodjeli vodeći računa o visini tako određenog iznosa zahvaćanja kao i o objektivnim potrebama osiguranja sredstava za ostale članove društva.

Preraspodjela se odvija određenim mehanizmima kao što su:

- a) poreski sustav,
- b) kreditni sustav,
- c) sustav doprinosa i obaveznih izdvajanja,
- d) sustavom direktnih naplata usluga.

Takovim načinom zahvaćanja primanja iz primarne raspodjele osiguravaju se sredstva za funkcioniranje čitavog niza djelatnosti kao na pr. obrazovanje (iako se dio obrazovanja financira sistemom direktne naplate – školarine), zdravstvo, kulturne aktivnosti, socijalna zaštita i dr. U sistemu preraspodjele sudjeluje i država koja ostvaruje prihode kroz poreski sustav, carine, takse i sl. a koristi za podmirenje troškova državne uprave, vojske, policije, sudstva i sl. Kakav sistem preraspodjele će se provoditi u određenom društvu zavisi od mogućnosti i potreba odnosno iznalaženju optimalnih rješenja u određenim okolnostima.

Daljnji nivo raspodjele odvija se u privrednim subjektima gdje se raspodjela odvija na :

- a) sredstva za buduću proizvodnju, - akumulaciju,
- b) sredstva za osobne potrebe zaposlenika.

Na koji način će se provesti navedena raspodjela zavisi o poslovnoj politici tvrtke odnosno, poslovnim planovima menadžmenta. Sigurno da i u ovoj kao i svakoj raspodjeli postoje oprečni stavovi i interesi. Raspodjela kao neposredna funkcija proizvodnje treba se provoditi na način koji će dovesti do optimalizacije proizvodnih ciljeva.

Posljednji nivo raspodjele svodi se na raspodjelu sredstava ostvarenih u prethodnim nivoima raspodjele na osobnu potrošnju i zajedničku potrošnju. Koji dio će sredstava će netko koristiti za podmirenje potreba zavisi o njegovoj vlastitoj volji i procjeni ostvarivanja većih neposrednih koristi.

Jasno da je raspodjela izuzetno važna faza u procesu društvene reprodukcije i ima neposredni utjecaj na proizvodne tokove radi toga svako društvo nastoji uspostaviti takav sistem raspodjele kojim će se ostvarivati najpovoljniji i direktni i indirektni učinci na privredu a time i cjelokupno društvo.

10. NOVAC

Kao što je već bilo spomenuto u prvim oblicima proizvodnje ljudi su stvarali isključivo za podmirenje vlastitih potreba, tzv. prirodna proizvodnja. Rastom proizvodnosti rada što je rezultiralo pojavom viška rada te društvene podjele rada dolazi do robne proizvodnje. Proizvođači da podmire vlastite potrebe moraju do proizvoda koje ne proizvode doći procesom razmjene. Osnovni problem koji se nameće je kako izvesti proces razmjene. Taj problem spontano je riješen zamjenom robe za robu ili tzv. trampom. Iako je ovakav način stjecanja potrebnih dobara značio korak naprijed, ipak on ima niz ograničenja. Svaki prodavač istovremeno mora biti i kupac, i obratno što je vrlo teško uskladiti. Osim toga čin kupnje i prodaje odvija se istovremeno tj. nema vremenskog razmaka između prodaje robe i kupnje nekog drugog dobra. Jasno da sve veća masa proizvedenih dobara nužno traži rješenje njenog prebacivanja u sferu potrošnje. Taj problem rješavan je ubacivanjem većeg broja raznih predmeta kao posrednika u razmjeni, kao što su na pr. ulje, vino, krzno, stoka, kože i sl. Svaki od tih predmeta imao je manje ili više nedostataka kao što su nedjeljivost, ograničenost teritorija na kojem funkcioniraju, nemogućnost čuvanja i sl. Tokom vremena iz brojnih vrsta raznih predmeta kojim su imali funkciju posrednika u robnoj razmjeni (doduše ograničenu) izdvojili su se plemeniti metali zlato i srebro koji su postali sredstvo preko kojeg je bilo najjednostavnije provesti proces razmjene, jer su u svakom trenutku bili zamjenjivi za neko drugo dobro. Od tog trenutka (koji se javlja u različitim razdobljima kod različitih naroda) može se govoriti o pojavi novca. Prvi kovani novac proizveden je u državi Lidiji u Maloj Aziji u 7. stoljeću p.n.e., što se smatra prvom serijskom proizvodnjom novca. Usput može se spomenuti da visoka civilizacija Inka nije poznavala novac kao uostalom ni kovač. Novac je dugo vremensko razdoblje funkcionirao u obliku kovanog novca. Takav novac sadržava svoju unutarnju vrijednost ali je daleko značajnije da se preko te vrijednosti mogu nabaviti razne druge robe. Međutim metalni novac ima nedostatke kao što su težina, nesigurnost prijenosa na putovanjima te trošenje, habanje kovanica. Zakonsko odstupanje u težini pojedine kovanice zove se remedijum i nakon toga se novac morao povlačiti iz opticaja. Međutim to se nije dešavalo već je i takav manje vrijedni novac i dalje obavljao svoju funkciju. Upravo ta činjenica da je oblik a ne sadržaj bitan za proces razmjene dovela je do uvođenja u opticaj sredstva koje obavlja robnu razmjenu bez obzira na unutrašnju vrijednost, došlo je do pojave papirnato novca, novčanice su krenule u opticaj.

Prvi se pokušaji papirnato novca javljaju u Kini u 12. stoljeću, a u Americi, u državi Massachusetts 1690 godine za vrijeme rata s Kanadom. U Francuskoj se javlja 1716. godine na inicijativu Škotlanđanina Lawa (taj pokušaj je neslavno završio a sam Law spasio se

bijegom), te za vrijeme Francuske revolucije („assignati“). U Engleskoj se javio za vrijeme napoleonskih ratova dok se u Rusiji pojavio u vrijeme Katarine II.

Novčanice su komadi papira koje imaju svoje ime, naznačenu vrijednost te naziv države koja ga je izdala. Papirnati novac nema neku značajniju vrijednost već predočuju vrijednost koju mu je odredio izdavač – država koja i štiti vrijednost izdanog novca. Danas u gotovinskom prometu nema zlatnog i srebrnog novca (osim za numizmatičare i neke posebne namjene – jubileji, proslave i sl.) već se nalazi papirnati novac – novčanice raznih apoenata te metalni novac – sitniš koji je u opticaju iz praktičnih razloga jer bi se papirnati sitni novac zbog velikog broja novčanih transakcija brzo uništavao što bi izazivalo znatno veće troškove emisije potrebne količine novca za opticaj.

Detaljnije: Isto, str. 248. – 253.

10.1. Funkcije novca

Kretanjem u robnom prometu novac obavlja određene funkcije i to:

a) Mjerenje vrijednosti

Nastankom odnosno razvojem robne proizvodnje došlo je do pojave novca kao sredstva koje omogućava brže i nesmetano odvijanje robnog prometa. Da bi se to moglo odigravati potrebno je utvrditi zajedničku jedinicu kojom će se mjeriti vrijednost. Kao što za različite mjere postoji osnovna jedinica (za masu, dužinu, zapreminu, površinu i sl.) tako je i za mjerenje vrijednosti potrebno naći osnovnu polaznu jedinicu temeljem koje će se moći izražavati vrijednosti različitih roba odnosno različitih količina roba. Tako su na različitim teritorijima nastajale razne osnovne jedinice koje su i dobivale svoja imena zavisno od povijesnih događaja vezanih za robni promet kao na pr. kuna, dolar, marka funta, kruna odnosno danas euro i sl. Na taj način može se izraziti vrijednost svake robe u jedinicama većim od osnovne jedinice (na pr. 1.000 kuna) ili manjim (na pr. 55 lipa). Kada se vrijednost robe izražava u novcu tada govorimo o cijeni. Na cijenu robe osim same vrijednosti robe mogu utjecati i drugi elementi ako što su promjena u vrijednosti novca (smanjenje vrijednosti novca dovodi do rasta cijena iako se sama vrijednost robe nije promijenila), stanje na tržištu, tj. odnosi između ponude i potražnje te utjecaj netržišnih elemenata (određivanje cijena od strane državnih institucija, monopolske cijene i sl.).

b) Novac kao sredstvo razmjene

Govoreći o robnoj proizvodnji spomenuli smo da su se prvi oblici razmjene odigravali neposrednom razmjenom roba za robu tj. trampom. (doduše i današnja razmjena je roba za robu samo što razmjenu nosi specifična vrsta robe – novac) što se pokazalo nepodesnim i onemogućavalo je normalno odvijanje robne razmjene, jer je svaka prodaja istovremeno bila i kupnja. Ulaskom novca u robni promet dolazi do razdvajanja prodaje i kupnje na dva odvojena procesa. To znači da prodavač novac dobiven za prodanu robu može utrošiti na potpuno drugom mjestu i u drugom vremenu. Proizvedene robe imaju jasno određen put tj. iz proizvodnje preko razmjene u potrošnju – bez obzira koji oblik, dok novac stalno mijenja vlasnika, nalazi se u sferi prometa, stalno se promiseće odnosno neprestano se odvija opticaj novca.

Postavlja se pitanje koliko je novca potrebno da se opticaj odvija bez zastoja. Iako postoje različita mišljenja o toj veličini, količina novca u opticaju može se izraziti kao zbroj cijena svih prodanih roba umanjen za sumu roba prodanih na kredit te sumu roba obračunatih putem kliringa a uvećan za sva dospjela plaćanja (robe prodane na kredit u prethodnim razdobljima). Tako utvrđena veličina dijeli se s brojem opticaja istoimenih komada novca. Pomoću prije izvedene formula utvrđuje se masa novca koja mora cirkulirati kroz robno – novčane transakcije da bi se one mogle odvijati bez smetnji i ograničenja.

c) Sredstvo očuvanja vrijednosti

Novac može služiti i kao sredstvo čuvanja vrijednosti. Naime obzirom na pojavu određenih nesigurnosti na različitim tržištima (vrijednosni papiri, nekretnine i sl.) novac daje određenu sigurnost u nekom vremenu (pretpostavka je stabilna vrijednost novca) a uz to brzo je operativan za razliku od nekih drugih oblika imovine. To znači da ljudi dio novčanih sredstava čuvaju iz sigurnosnih razloga odnosno nepovjerenja u novčarske institucije ali i u gospodarske prilike. Kod toga se javlja određeni gubitak jer na novac uložen na štednju ili neki drugi depozit ulagač ostvaruje kamate što u slučaju čuvanja gotovine izvan novčarskog sistema nije slučaj. Odluku o načinu čuvanja novčanih sredstava donosi pojedinac uzimajući u obzir prednosti i nedostatke svakog pojedinog oblika čuvanja novca.

Novac ima vrijednost koja može biti materijalna, funkcionalna, nominalna i realna.

Materijalnu vrijednost novca čini njegov sadržaj odnosno vrijednost materijala iz kojeg je izrađen. Kovani novac iz plemenitih metala (tzv. „punovrijedni novac“) imao je svoju vrijednost koja je bila izjednačena sa zakonskom vrijednošću tj. oblik i sadržaj bili su jednaki. Papirnati novac ima neku vrijednost (trošak papira, boje, likovnih rješenje i sl.) ali

ona je puno manja od njegove zakonske vrijednosti, novčanica od 1.000 kuna koja cirkulira kroz novčani opticaj i obavlja transakcije prema svojoj nominalnoj vrijednosti ima daleko manju stvarnu vrijednost nego ona koju zakonski predstavlja. Obrnuti je slučaj kod kovanica koje imaju višu materijalnu vrijednost od zakonske ali to je već spomenuto da se odnosi na sitniš koji obavlja velik broj transakcija pa se mora izrađivati iz materijala koji će to omogućavati.

Funkcionalna vrijednost novca proizlazi iz njegove sposobnosti da se pomoću njega obavlja proces robne razmjene, što je prije navedeno u funkciji novca kao sredstva razmjene.

Nominalna vrijednost novca navedena je na samom novcu odnosno pojedinoj novčanici na pr. 500 kuna. Sve novčanice i kovanice predstavljaju zakonsko sredstvo plaćanja koje je država odredila kao novac i svaki sudionik u novčanim transakcijama mora ga prihvaćati bez obzira na njegovu stvarnu vrijednost. Obzirom na stalne promjene u ekonomskom sustavu dolazi do razmimoilaženja između nominalne vrijednosti i realne vrijednosti novca.

Realna vrijednost novca predstavlja količinu dobara koje se mogu kupiti za određeni nominalni iznos. Ukoliko dolazi do rasta cijena za isti nominalni iznos moći će se kupiti sve manje dobara što znači da se može govoriti o padu vrijednosti novca ili njegovoj deprecijaciji. Ukoliko u dužem vremenskom periodu dolazi do smanjenja realne vrijednosti novca tada govorimo o padu životnog standarda i sve nepovoljnijim uvjetima života, pa zato svaka država nastoji mjerama ekonomske politike zadržati realnu vrijednost novca kako bi se zadržao ili podigao životni standard građana kao temeljno pitanje gospodarskog programa svake vlade u svakoj državi.

Promjene u vrijednosti novca, a najčešće se radi o smanjenju njegove vrijednosti su inflacija i devalvacija.

Inflacija predstavlja porast opće razine cijena, a stopa inflacije je stopa promjene opće razine cijena. Rast cijena može biti izražen u različitim intenzitetima pa se inflacija može izraziti kao:

- a) umjerena inflacija - do 10 % godišnje, (visoko razvijene zemlje)
- b) visoka inflacija – iznad 10 % pa do više od 100 % godišnje (Brazil, Argentina, Jugoslavija i dr.)
- c) hiperinflacija – mjesečni porast cijena više od 50 % (Njemačka 1922.-1923.godine, Grčka, Mađarska poslije 2. sv. rata, Zimbabve i dr.)

Hiperinflacija se pojavljuje u izuzetnim okolnostima i u pravilu traje kraće vrijeme, a njezino rješavanje traži duboke zahvate u monetarno – financijski odnosno cjeloviti privredni sistem. Visoka inflacija se može češće pojaviti a uzrok joj leži u neriješenim privrednim problemima i loše uspostavljenom financijskom sistemu države. Niska inflacija je stalno prisutna u svim razvijenim zemljama svijeta.

O uzrocima inflacije postoje različite teorije, ali sve se slažu da su najčešći uzroci inflacije povećana količina novca u opticaju te neefikasan privredni sistem.

Kao najčešći uzroci inflacije navode se inflacija potražnje i inflacija troškova.

a) *inflacija potražnje* polazi od rasta cijena zbog viška potražnje. Potražnja za robama raste brže od proizvodnih mogućnosti, tj. ponude roba. Kako postoji više raspoloživog novca u odnosu na ograničenu ponudu to u prvo vrijeme dovodi do rasta zaposlenosti a kada ni puna zaposlenost ne može osigurati ponudu za sav raspoloživi novac tada dolazi do rasta cijena, odnosno vrijednost novaca opada jer za istu količinu robe treba izdvojiti veću masu novca.

b) *inflacija troškova* polazi od strukturnih neusklađenosti i rasta cijena proizvodnih faktora. Cijene rastu bez obzira na obujam zaposlenosti i iskorištenosti kapaciteta jer rast cijena proizvodnih faktora je rezultat vanjskih utjecaja a ne unutarnjih odnosa.

Specifičan uzrok inflacije je tzv. „*očekivana inflacija*“. Ona je rezultat činjenice da gospodarski subjekti kod donošenja poslovnih planova i odluka polaze od pretpostavke da će doći do inflatornih tendencija pa u kalkulacije ugrađuju određenu stopu inflacije. To se neposredno odražava u rastu cijena. Rast cijena dovodi do pritiska na rast nadnica, a istovremeno i državni proračun se planira temeljem novo uspostavljenih odnosa. U suštini kod takovog slučaja ne mijenjaju se odnosi između pojedinih subjekata jedino dolazi do rasta razine cijena dok svi ostali elementi normalno funkcioniraju. Takav vid inflacije tj. istovremeni rast cijena i nadnica moguć je samo u uvjetima umjerene inflacije dok u uvjetima visoke inflacije a posebno hiperinflacije dolazi do bitnog raskoraka između nivoa cijena i dohodaka odnosno dolazi do bitno značajnog pada životnog standarda.

Stabilizaciji cijena i smanjivanju inflacije u pravilu se pristupa na dva načina:

a) *Defenzivnom ili restriktivnom politikom*, čije glavne karakteristike su neposredna kontrola cijena i smanjivanje agregatne potražnje što se postiže prvenstveno monetarnim restrikcijama. To znači eliminirati višak potražnje i uskladiti ga s ponudom odnosno proizvodnjom. Problem je u tome što se višak potražnje ne može uskladiti s ponudom jer

restriktivne mjere dovode do smanjenja proizvodnje. Kako se ne smanjuju troškovi i ostali ulazni elementi to dolazi do rasta troškova po jedinici čime se stvara pritisak za rast cijena. Nedostaci defenzivnog rješavanje inflacije mogu se ublažiti rigoroznom kontrolom cijena, reduciranje agregatne potražnje, rigorozna kontrola troškova i dijelova dohotka, prvenstveno kontrola plaća i javne potrošnje. Obzirom da u niže razvijenim zemljama stalno postoji problem niskih plaća kao i nivoa zadovoljavanja zajedničkih potreba to u pravilu dolazi vrlo brzo do popuštanja u nekim elementima antiinflacijskog programa a konačno i do njegovog napuštanja

b) *Ofenzivni razvojni program za smanjivanje inflacije* znači usklađivanje ponude i potražnje temeljem povećanja proizvodnje. Takav program znači svođenje potrošnje u realne okvire i povećanje efikasnosti, što se može ostvariti strukturnim prilagođavanjem privrede a za što treba duže vrijeme. Ovo prilagođavanje privrede mora se izvesti na zdravom novcu i realnoj akumulaciji u čemu je značajna i dodatna akumulacija iz inozemstva te na financijskoj disciplini i prilagođeno restriktivnoj monetarnoj politici. Takav program mora se provoditi kao cjeloviti razvojni program jer zadire u brojna pitanja gospodarske politike odnosno politike razvoja.

Bez obzira kakav će se antiinflacijski program provoditi on mora biti ostvaren u okviru gospodarskog sustava, ekonomske i razvojne politike.

Inflacija znači smanjenje vrijednosti novca što se vidi kroz odnose na tržištu a može se dešavati kontinuirano u dužem vremenskom razdoblju. Međutim ukoliko država utvrdi da njezino mjerilo cijena (novčana jedinica) ima realno manju vrijednost tada donosi zakonski akt kojim uspostavlja novu vrijednost nacionalne valute a taj postupak naziva se devalvacija.

Pojam suprotan inflaciji je deflacija. Ona je rezultat pada opće razine cijena. Takovi slučajevi su vrlo rijetki (u SAD 1955. godine), a trajnije deflacije proizlaze iz recesija kako je na pr. u SAD – u zabilježena 1929. – 1933. godina. Ako se ocjeni da je došlo do rasta vrijednosti nacionalne valute tada država sprovodi postupak kojim se zove revalvacija.

Detaljnije: Isto: str. 305. – 318.

Na kraju ovog dijela o novcu, postavlja se pitanje koje vrste novca postoje. Danas su glavni monetarni agregati kvantitativne ponude novca M1 i M2.

M1 predstavlja novac u užem smislu ili tzv. transakcijski novac. On se sastoji od:

- a) kovanice
- b) papirnati novac

Kovanice i papirnati novac predstavljaju gotovinu koja je zakonsko sredstvo plaćanja te se mora prihvatiti za sva privatna i javna dugovanja.

c) tekući računi – depoziti a vista ili bankovni novac. To su novčana sredstva položena u banke ili druge financijske institucije na teret kojih se može ispisati ček. Depozit je poput svakog drugog sredstva razmjene. Bankovni depoziti na tekućim računima posjeduju bitna svojstva novca pa se smatraju novcem u užem smislu, tj. čine dio M1.

M2 predstavlja novac u širem smislu ili tzv. širi novčani agregati. M2 naziva se kvazinovcem. Sastoji se od M1 te štednih računa i oročenih depozita. Temeljem štednih računa i oročenih depozita nije moguće izvesti direktno plaćanje ali se oni relativno brzo (osobito štedni uložci) mogu pretvoriti u gotov novac.

Novac je sve što je općeprihvaćeno kao sredstvo razmjene. Pod novcem podrazumijevamo prije navedene veličine M1 odnosno M2. Iako neki autori u obrazloženje vrsta novca uvode i druge veličine može se ocijeniti da se prije navedene kategorije mogu usvojiti kao prihvatljive.

11. TRŽIŠTE - POJAM I FUNKCIJE

Danas privredne tokove u svijetu karakterizira proizvodnja za tržište. Po tim pojmom se prvenstveno misli na neki prostor na kojem se prodaju ili kupuju razna proizvodi uz trenutno prisutne cijene. Sam naziv najvjerojatnije potječe od pojma trg kao mjesta jer se nekad robni promet odigravao na gradskim trgovima u određene dane (sajmovi) ili nekim posebnim događajima (proštenja i sl.). Najčešće se definira kao mjesto susretanja ponude (prodaje) i potražnje (kupnje). Danas se robni promet odigrava i bez direktnih susreta sudionika posredstvom novijih sredstava, pošte, telefona, računala i sl.

Pojam tržišta se može definirati kao ukupnost svih robno – novčanih veza između ekonomskih subjekata u društvu zasnovanom na društvenoj podjeli rada. Iako se pod tržištem prvenstveno misli na tržište materijalnih dobara, ipak se na njemu odvijaju i druge transakcije

iz domene trgovačkog, ekonomskog ili autorskog prava. Svoj utjecaj na tržište imaju čak i transakcije koje se odvijaju mimo zakonskih odredbi tzv. sivo tržište.

Tržište se može dijeliti prema više kriterija i to:

- a) Prema opsegu prostora: lokalno, regionalno, nacionalno, svjetsko,
- b) Prema načinu prijelaza iz proizvodnje u potrošnju: trgovina na veliko, trgovina na malo,
- c) Prema vrsti roba: tržište poljoprivrednih proizvoda, tržište automobila, tržište vrijednosnih papira, i sl.
- d) Prema istovjetnosti: homogeno i heterogeno tržište.

Nastanak i razvoj tržišta povezan je s društvenom podjelom rada koja je dovela do specijalizacije proizvođača koji proizvode jedan ili manju grupu proizvoda i do drugih proizvoda mogu doći jedino putem tržišta. Društvena podjela rada kao što je već napomenuto imala je značajan utjecaj na razvoj društva jer se proizvođači specijaliziraju za proizvodnju u kojoj mogu postizati maksimalne rezultate, odnosno prema načelu komparativnih prednosti za proizvodnju u kojoj će ostvarivati proizvodnju s nižim troškovima po jedinici proizvoda.

Već je prije naglašeno da jedino tržište može dati odgovor na tri temeljna pitanja, što, kako i za koga proizvoditi, što znači da automatizam tržišta djeluje na regulaciju odnosa u privrednom sistemu. Ova regulacija postiže se preko osnovnih funkcija tržišta a koje su:

a) *Selektivna* – na tržištu se odigrava selekcija proizvoda. Kako se proizvedena dobra razmjenjuju na tržištu gdje se formira i prodajna cijena to se proizvođači usmjeravaju na proizvodnju onih proizvoda kojima će ostvarivati maksimalne efekte a koji čine ukupnu društvenu potražnju,

b) *Alokativna* – postizanje optimalne alokacije gospodarskih resursa postiže se uspostavom takove kombinacije faktora proizvodnje kojima se osigurava najveći učinak. To znači da tržište raspodjeljuje raspoloživi fond društvenog rada i materijalnih uvjeta proizvodnje na pojedine grane proizvodnje prema danim potrebama.

c) *Distribucijska* – mehanizmom tržišta određuje se primarna raspodjela ostvarenog dohotka u zemlji odnosno određuje učešće svakog sudionika u prisvajanju dijela ostvarenog dohotka.

d) *Informativna* – tržište daje informacije proizvođačima o uspješnosti ili neuspješnosti njihove proizvodnje, o novim proizvodima, o konkurenciji odnosno o čitavom nizu informacija bitnih za donošenje poslovnih odluka.

e) *Razvojna* – tržište stalno zahtjeva iznalaženje novih tehnoloških rješenja što dovodi do smanjenja troškova i rasta konkurentnosti. Posebno je značajno da tržište stalno traži nove količine i nove kvalitetnije proizvode a što se može postići stalnim izdvajanjem dijela ostvarenih poslovnih rezultata u investiranje, odnosno stalno inoviranje tehnološkog parka kao bitnog uvjeta opstanka u konkurentnim odnosima na tržištu.

Prema navedenom tržište je mjesto na kojem se stvaraju uvjeti za postizanje ekonomske ravnoteže no sigurno je da se ona ne može ostvarivati samo automatizmom tržišta već su potrebni i drugi regulatori kako bi se izbjegli poremećaji odnosno osigurao ravnomjerni tijek gospodarskih tokova.

Jedna od bitnih odrednica suvremenih odnosa je djelovanje monopola. Monopoli su najveća privredna poduzeća koja raznim oblicima povezivanja krupnih individualnih kapitala dobivaju vladajuću ulogu u sistemu proizvodnje, raspodjele razmjene i potrošnje.

Detaljnije: Isto: str. 156. – 163.

Postoji više oblika monopolističkih udruženja, a to ovisi o području njihove djelatnosti, o stupnju razvoja, pa i o tendenciji u pojedinim zemljama. Ti oblici nisu statički, već se mijenjaju prema postojećoj ekonomskoj situaciji, tj. prema većoj ili manjoj sigurnosti u privrednim poslovima, prema tehnološkim i drugim uvjetima i stupnjevima koncentracije i centralizacije, prema mogućnostima supstitucije pojedinih dobara zbog novih otkrića kao i međunarodnih odnosa.

Povijesno gledano, među prvim oblicima udruživanja pojavio se kartel, vrlo rasprostranjeni oblik monopolističkog udruženja. To je najniži oblik udruživanja, u kojem zajednički interesi dolaze do izražaja osobito u sferi prometa. Obično se radi o podjeli tržišta između poduzeća članica kartela. Dogovaraju se o uvjetima prodaje, cijenama, kvoti proizvodnje i sl. Sve članice kartela zadržavaju svoju proizvodnu, trgovačku i financijsku samostalnost. Sindikati su viši oblik kartela, a svrha udruživanja je ušteda troškova jer se ugovorom obuhvaća zajednička nabava sirovina i plasiranje roba.

Trust je viši oblik monopolističkog udruživanja. Tu postoji jedinstven program proizvodnje za sve članice trusta a vodi se i jedinstvena financijska politika. U njemu članice gube proizvodnu, trgovačku i financijsku samostalnost. Vlasnik poduzeća koje je ušlo u trust dobiva određeni broj dionica razmjerno veličini svojeg kapitala.

U koncern se udružuju poduzeća raznih grana proizvodnje. Udružena poduzeća mogu biti karteli ili trustovi, koji zadržavaju svoju pravnu samostalnost ali su podvrgnuti zajedničkoj kontroli financiranja, tj. putem dionica („holding“ kompanije). U koncern ulaze industrijska, trgovačka i transportna poduzeća kao i banke što znači da se financijski povezuju i stječu veliku ekonomsku snagu.

Često se ujedinjuju poduzeća koja u proizvodnji pojedinih artikala čine cjelinu i tako nastaju kombinati. Radi se o spajanju više grana u jednome poduzeću koje jedna prema drugoj imaju pomoćnu ulogu, a mogu biti vertikalni i horizontalni. U prvom slučaju radi se o sukcesivnim fazama procesa proizvodnje dok se u drugom slučaju uz glavnu djelatnost javljaju i dopunske djelatnosti.

12. ULOGA DRŽAVE U GOSPODARSTVU

Tržišno gospodarstvo pretpostavlja da se sva dobra razmjenjuju za novac pri danim tržišnim cijenama odnosno da na to djeluje tzv „nevidljiva ruka“. Međutim u stvarnom svijetu stvari se ne odigravaju na idealan način što dovodi do nezaposlenosti, velikog raskoraka između bogatih i siromašnih, nedovoljne učinkovitosti, pretjeranog zagađivanja i sl. U modernim gospodarstvima država preuzima brojne zadatke u cilju rješavanja nedostataka tržišnih mehanizama. U tom pravcu mogu se navesti bitne funkcije države i to:

- 1) Država utvrđuje zakonsku regulativu odnosno pravni okvir u kojem djeluje tržište, kao na pr. zakonski okvir djelovanja gospodarskih subjekata, pravo vlasništva, kontrola novčane mase, standardi i mjere i sl
- 2) Država provodi alokaciju resursa kroz potrošnju države, poreznom politikom i vlastitom proizvodnjom. Država kao potrošač utječe na tokove proizvodnje jer temeljem ugovora s privatnim kompanijama utječe na njihovu strukturu proizvodnje. Poreznom politikom djeluje na interes privatnih kompanija za proizvodnjom određenih dobara – kapitalnih ili potrošnih. Istovremeno država osigurava proizvodnju tzv. „javnih dobara“ koju privatna proizvodnja ne može provesti jer se koristi tako široko rasprostranjaju da nijedno poduzeće ili potrošač nemaju ekonomski interes za tu proizvodnju. Javna dobra su robe u kojima mogu uživati svi i nitko ne može biti isključen. Klasičan slučaj takovog dobra je narodna obrana ili čisti zrak.

- 3) Redistribucija dohotka za dio pučanstva koje ne može ili ne u potpunosti osigurati sredstva za život. Mjerama fiskalne politike zahvaća se dio dohotka i na taj način osiguravaju sredstva za život za taj dio stanovništva. Na koji način i koliki iznos će se zahvaćati navedenim mjerama zavisi o političkoj ocjeni provođenja socijalnih programa. Uz transferiranje dijela dohotka prema siromašnijim slojevima ili nekim drugim kategorijama država može i direktno djelovati na redistribuciju dohotka kao što su zajamčene cijene poljoprivrednih proizvoda, propisane minimalne nadnice i sl.
- 4) Država djeluje mjerama ekonomske politike na stabilnost cijena, punu zaposlenost i postizanje realnog gospodarskog rasta. To znači da provodi takovu ekonomsku politiku kojom će se u potpunosti ostvarivati navedeni ciljevi.

Polazeći od navedenog mogu se navesti 3 područja djelovanja države u ekonomiji:

- 1) Poticanje učinkovitosti, gdje država djeluje na pravcu ispravljanja tržišnih nesavršenosti. Alokativnoj funkciji smetaju monopoli pa je nužna intervencija države (antitrustovski zakoni). Isto tako i javna dobra se ne mogu alocirati putem tržišnog mehanizma već država donosi odluku o njihovoj cijeni, proizvodnji i sl.
- 2) Ublažavanje socijalnih nejednakosti kroz progresivno oporezivanje, izgradnjom sustava transfernih plaćanja subvencioniranjem zdravstvene zaštite, niskim stanarinama odnosno mjerama kojima se postiže bolja financijska sigurnost siromašnih slojeva stanovništva.
- 3) Makroekonomska funkcija održavanja ekonomske stabilnost. Država provodi mjere (prvenstveno fiskalnom i monetarnom politikom) u cilju obuzdavanja inflacije, osiguranja zaposlenosti, odnosno osigurava dugoročni ekonomski rast.

Na koji način i koje mjere će se provoditi zavisi o konkretnim problemima gospodarstva u pojedinom državama no sigurno je svaka suvremena država nastoji provoditi one mjere kojima će na najefikasniji način osigurati stabilan ekonomski rast u dužem vremenskom periodu.

Detaljnije: Isto: str. 331. – 332.